

Marko Lamberg

Paholainen Oulussa? – Varhaismodernin Suomikuvan hyödyntäminen Englannin sisäisessä uskontopoliittisessa keskustelussa

Vuonna 1670 Lontoossa painettiin muutaman aukeaman mittainen englanninkielinen lehtinen otsikolla ”A caveat to conventiclers being a letter from an English gentleman in Stockholme, to a person of quality in London relating, the manner of the devils appearance in the dutchy of Finland”.¹ Otsikko voidaan esittää suomeksi näin: ”Varoitus konventikkeleihin osallistuville kirjeessä Tukholmassa asuvalta herrasmieheltä Lontoossa asuvalle arvokkaalle henkilölle, paholaisen näyttäytymisen tavasta Suomen herttuakunnassa”. Konventikkeli tarkoitti hengellisiä kokouksia, joita maallikot järjestivät keskenään ilman pappien läsnäoloa.²

Kirjoitus käsittelee Suomen tilaa: sen mukaan koko herttuakunta, joksi kirjoituksessa käytetty *duchy*-termi on käännettävissä, on paholaisen vallassa. Lukijalle kerrotaan, että paholaisesta on saatu näköhavaintokin, koska hän on marssinut oudoista olennoista ja sotamiehistä koostuvan saattueen kera Strixbourgin kaupunkiin, jolla kirjoittajan mukaan on myös kansankielinen nimi eli Oulensstadt. Paikkakunnalla tarkoitetaan epäilemättä Oulua. Vaikka kaupungin virallinen ruotsinkielinen nimi on nykyisin Uleåborg, kaupungista puhuttiin kirjoituksen paino aikaan ja myöhemminkin ruotsiksi Uleå stadina. Oulun virallinen latinankielinen nimi on Uloa, mutta kirjoittaja kutsuu kaupunkia latinaa ja saksaa yhdistäen Strixbourgiksi, joka voidaan suomentaa Pöllökaupungiksi tai Pöllölinnaksi. Mielikuvaa selittää ehkä se, että *pöllö* on englanniksi *owl* ja Oulun nimi – varsinkin suomenkielinen nimi – voi tuoda englanninkielisen korvissa mieleen pöllön.

Kirjoitus on yhtä yksityiskohtainen kuin mielikuvituksellinenkin kuvaus paholaisen vierailusta Ouluun. Kirjoitusta ei ole aikaisemmin käsitelty suomalaisessa eikä ilmeisesti muunkaansuomalaisessa tutkimuksessa, vaikka kuvaus valaisee sitä, mitä Suomesta ja suomalaisista ajateltiin muissa maissa. Itse aihepiiriä eli varhaista Suomi-kuvaa on tarkasteltu aate- ja kirjallisuushistoriallisissa tutkimuksissa antiikin, keskiajan ja uuden ajan alun oppineiden kirjoitusten avulla. Niistä välittyä etnosentrisesti väritynyt käsitys suomalaisista perifeerisen maankolkkan outoina, barbaarisina

¹ Kirjoituksen digitoitu versio on luettavissa lisenssinvaraisessa Early English Books Online -tietokannassa.

² Oxford English Dictionary (lisenssinvarainen verkkoversio), hakusana 'conventicle'.

ja noitaitoisina asukkaina. Kauempina Euroopassa ei ollut tavatonta, että suomalaisia ja saamelaisia koskevat tiedot ja mielikuvat sekoittuivat toisiinsa.³

Tässä artikkelissa pohdin paholaisen Oulun-vierailusta kertovan selostuksen synty- ja käyttötarkoitusta. Ensin esittelen kirjoituksen sisällön. Seuraavaksi analysoin tietoja kirjoituksen laatijasta. Sen jälkeen pohdin hänen motiivejaan kontekstoisella kertomuksen sen julkaisuvuoden tapahtumia ja aikakauden ajatusrakenteita vasten. Käsittelyyn nousevat etenkin Ruotsin valtakunnassa puhjennut noitajahti ja aikakauden etniset ja kulttuuriset stereotyyppit sekä Euroopan pohjoisiin laitoihin liitetyt mielikuvat. Kirjoituksella on myös jo sen otsikossa näkyvä Englannin uskontopoliittikkaan kytkeytyvä ulottuvuutensa, jota pitää myös tarkastella. Osoitan, että nämä kirjoituksen kolme keskeistä dimensiot kytkeytyivät toisiinsa ja että kirjoituksesta piirtyvä Suomi-kuva oli osa kirjoittajan uskontopoliittista kannanottoa.⁴

Kuvauksen sisältö

Kertomus on kansilehtineen 9 painosivua pitkä. Keskeinen sisältö esitetään jo aivan ensimmäisessä, pitkässä virkkeessä: Suomi on paholaisen vallassa ja se on vierailut Strixbourgissa aivan äskettäin. Kuvauksen mukaan se oli saapunut Strixbourgiin suurellisin menoin edellään ensinnäkin kymmenkunta sanansaattajaa, joista annetut

³ G. Rein, *Suomi ja suomalaiset ulkomaan kirjallisuudessa 1500-luvulla ja 1600-luvun alkupuoliskolla*. Suomen Tiedeseura, Helsinki 1909; Ernest J. Moyne ja Wayne R. Kime, *Raising the Wind. The Legend of Lapland and Finland Wizards in Literature*. University of Delaware Press, Newark 1981; Luigi de Anna, ”The Peoples of Finland and Early Medieval Sources. The Characterization of ‘Alienness’”. *Suomen varhaishistoria. Tornion kongressi 14.–16.6.1991: esitelmät, referaatit*. Studia Historica Septentrionalia 2. Toim. Kyösti Julku et al. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi 1992, 11–22; Pekka Toivanen, ”Vindsäljare, stormbesvärjare och olyckskorpar. De finländska sjömännens i litteraturen”. *De nordiska sjöfartsmuseernas 14:e samarbetsmöte i Finland. Helsingfors och Åbo den 15–17 augusti 1994*. Toim. Anu Ala-Pöllänen. Museiverket & Finlands sjöhistoriska museum, Helsingfors, 33–49; *Toisten Suomi. Mitä meistä kerrotaan maailmalla*. Toim. Hannes Sihvo. 2. painos. Atena, Jyväskylä 2001; Karl Milan, *Fennen und Finnen. Tacitus’ Fennenschilderung im Vergleich mit Lappenschilderungen späterer Zeiten*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2001; Marko Lamberg, ”Perceptions of Finns and Ethnic Boundaries in Sweden during the Middle Ages and the Early Modern Era”. *Nordeuropaforum* 1/2004, 3–23 (<https://edoc.hu-berlin.de/bitstream/handle/18452/8477/lamberg.pdf>); Marko Lamberg, ”Suomalaisuus identiteettinä ja toiseutena varhaismodernissa Ruotsin valtakunnassa”. *Vieras, outo vihollinen. Toiseus antiikista uuden ajan alkuun*. Toim. Marja-Leena Hänninen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2013, 419–438. Myös vanhoissa Suomen historian yleisesityksissä on käsitelty antiikin ja keskiajan keski- ja eteläeurooppalaisten samoin kuin suomalaisten naapurikansojen käsityksiä Suomesta ja suomalaisista.

⁴ Artikkelini on osa Emil Aaltosen säätiön tukemaa projektiani, jonka on tarkoitus tuottaa suomennettu kokoelma 1600-luvun Suomi-kuva valaisevia ulkomaisia kirjoituksia. Kiitän *Faravidin* käyttämiä vertaisarvioitsijoita asiantuntevasta ja arvokkaasta palautteesta, mutta otan itse täyden vastuun kaikista mahdollisista virheistä ja puutteista.

kuvaukset – villi ja eläimellinen ulkomuoto kavioineen ja terävine hampaineen – toivat kirjoittajan mieleen Michelangelon Sikstiiniläiskappelin alttariseinään maalamaan viimeistä tuomiota esittävän freskon. Sen alaosassa kuvataan todella myös helvettiä ja paholaisiakin.

Kirjoittaja käyttää paljon tilaa paholaisen kulkueen kuvaamiseen. Silminnäkijät olivat hänen mukaansa kertoneet, että sanansaattajien koko kasvoi sitä enemmän, mitä lähemmäksi kaupunkia kulkue saapui – pisimmillään ne olivat yltäneet jopa korkeimpien savupiippujen yläpuolelle. Sanansaattajien perässä kerrotaan marssiineen puoli tusinaa kaviojalkaisia surupukuisia musikantteja, jotka olivat puhaltaneet torvillaan ilmoille pahaenteistä ujellusta. Sen jälkeen oli nähty paholaisen airut, joka kaupungin porteille saavuttuaan päästi kumean ja ihmisiä kauhistuttaneen voihkaisuun. Kirjoittajan mukaan kaupunkilaisten uteliaisuus voitti kuitenkin huolen, ja väki kokoontui katsomaan, miten kaupunkiin marssi seuraavaksi parisataa aseistautunutta sotamiestä. Ne olivat ilmeisesti paholaisen henkivartijoita. Sapelit ja turbaanit saivat katsojat arvelemaan, että he olivat taistelussa paholaisen värväämien turkkilaisten sieluja.

Seuraavaksi kertomus siirtyy kuvaamaan päähenkilöä. Henkivartijoidensa keskellä nähtiin lopulta itse paholainen ratsastamassa maidonvalkean orin selässä ja miekkaansa heilutellen. Paholaisesta annettu kuvaus vastasi aikakauden herrasmiehen esiintymistä: sillä oli komea muodinmukainen peruukki ja valkoinen sulkatöyhtö sekä kaulassa kravatti. Mutta sen ulkomuoto ei sinänsä tehnyt suurta vaikutusta: ”Ne, jotka tarkastelivat sen kasvojen piirteitä, sanovat, että sen olemus oli vakava ja majesteettillinen mutta että se näytti myös ikääntyneeltä: sen koko ei juurikaan ollut tavallisia miehiä isompi ja sen ruumis oli jotensakin ruma ja pyylevä.”⁵ Seurueessaan kulkevien olentojen tavoin paholaisessa oli myös outoja piirteitä eli jalkojen paikalla sarvekas kavio ja valtavankokoinen linnunkynsi, isot pyöreät silmät, pitkät korvat ja pitkä häntä. Kuvaus toisintaa keskiaikaisia käsityksiä paholaisesta sekasikiönä, jolla oli sekä ihmismäisiä että eläimellisiä piirteitä.⁶

Paholaisen perässä kulki vielä runsaslukuinen ja jokseenkin järjestäytymätön jalkaväki remuten ja viskiä naukkaillen sekä katselijoiden kanssa sanoja vaihtaen. Kirjoittajan mukaan sotilaiden olemus ja puheenparsu muistuttivat ”villejä irlantilaisia” (*Wild Irish*).⁷

Outo näky päättyi kirjoittajan mukaan yhtä pian kuin oli ilmestynytkin. Kaupunkiin päästyään paholainen nousi ratsunsa selästä ja astui paikalle ajettuihin avoimiin vaunuihin. Istuuduttuaan se päästi ilmoille kovan kumean äänen. Heti sen jälkeen

⁵ *A caveat to conventiclers*, 3: ”Those that observed the lines of his Face, say, that his presence was grave and majestick, but seemed something in years: his stature did not much exceed that of ordinary men; his body somewhat full and corpulent”.

⁶ Jeffrey Burton Russell, *Lucifer: The Devil in the Middle Ages*. Cornell University Press, Ithaca, NY, 1984, 67–69.

⁷ *A caveat to conventiclers*, 4.

kaikkialle laskeutui sankka pimeys. Nyt ihmiset pelästyivät siinä määrin, että juok-sivat paikalta koteihinsa. Kauhua valtasi kaupungin siinä määrin, että monet eivät kyyneleet edes rukoilemaan. Runsaan kahden tunnin kuluttua taivas alkoi kuitenkin kirkastua ja ihmiset toipuivat. Mutta paholaisesta ja hänen seurueestaan ei nähty enää mitään merkkiä.

Kerrontateknisesti kuvaus jää siis tyngäksi: juuri kun kerronnan pitäisi huipentua eli lukijalle pitäisi kertoa, millä asialla paholainen oli saattueensa kanssa, kirjoittaja antaa kaiken kadota pimeyteen.

Mutta sillä tavalla hän voi nopeasti siirtyä paholaisen motiivien tarkasteluun. Kirjoittaja kertoo epäilleensä aluksi kuvauksen uskottavuutta, mutta hänen mukaansa Suomesta oli saatu paljonkin asiaa koskevia viestejä. Hän myös kertoo käyneensä keskusteluja useiden paikalla olleiden kanssa ja kaikkien vahvistaneen kertomuksen yksityiskohtia myöten. Uutiset olivat kiehtoneet kirjoittajan mieltä niin paljon, että hän oli kääntynyt erään velhon (*Conjurer*) puoleen. Velho oli valistanut häntä paholaisen luonteesta ja siitä, että kyseessä ei kuitenkaan ollut itse Antikristus, vaan ”joku pimeyden hiljaisista palvelijoista” (*one of the Silenced-Ministers of darkness*).⁸

Kirjoittaja arvelee paholaisen tulleen maan päälle varsin perinteisestä syystä eli vieroittamaan ihmisiä kristinuskon harjoittamisesta. Se oli kylvänyt kauhua yksityisessä uskonharjoitustilaisuudessa, joka oli järjestetty ladossa lähellä Strixbourgia: se oli ilmaantunut paikalle näkymättömänä ja temmannut puhetta pitäneen miehen yläilmoihin. Kirjoittaja esittää paholaisen pyrkineen vaikuttamaan ihmisiin jo antiikin maailmassa, jossa se Ateenan kukoistuksen aikana oli esiintynyt suurena opettajana. ”Politiikka on sen uskonto” (*Policy is his Religion*), toteaa kirjoittaja, ja siksi se oli aivan hiljan yrittänyt saada asemia katolisessa kirkossa ja pyrkinyt jopa paaviksi hyödyntämällä kirkon sisäisiä valtataisteluita, mutta epäonnistuttuaan se oli saarnanut vapautta ja ateismia keräten laumoittain seuraajia.⁹

Paholaisen ilmestyminen Suomessa oli selonteon mukaan mahdollisesti yritystä liittää Suomi osaksi helvettiä, ”koska se on kirottu maa eikä sovellu kenellekään kristitylle eikä varsinkaan yhdellekään elävälle sielulle asuinpaikaksi”.¹⁰ Kirjoittaja nostaa kuitenkin esiin myös päinvastaisia arveluita, joiden mukaan Suomi ei mitenkään voinut kuulua helvettiin, koska ”siellä asuvien kirottujen kärsimykset johtuivat kylmyydestä eivätkä tulesta” (*the torments of the damn'd there proceed from cold, and not fire*). Kirjoittaja jatkaa kuitenkin nostamalla esiin Suomesta piirteen, joka voidaan helpommin liittää helvettiin, eli Suomesta löydetty rikki- ja arsenikkikäivokset, joihin paholaisella saattoi hänen mukaansa olla joitain oikeuksia.¹¹

⁸ *A caveat to conventiclers*, 6.

⁹ *A caveat to conventiclers*, 5–8.

¹⁰ *A caveat to conventiclers*, 8: ”because it is a damn'd Country, and not fit for any Christian, or indeed living soul to dwell in”.

¹¹ *A caveat to conventiclers*, 8.

Kirjoittaja kertoo lopuksi nähneensä paholaisen ja sen seurueen omin silmin, koska velho oli hänen pyynnöstään nostattanut koko saatanallisen väen hänen eteensä. Kirjoittaja oli teettänyt siitä kuparikaiverruksen ja aikoi painattaa sen ja julkaista siitä kuvia ”koko maailman tyydytykseksi” (*for the satisfaction of the World*).¹² Se, missä kirjoittajan ja velhon välinen väitetty tapaaminen oli tapahtunut, jää muiden kiinnostavien yksityiskohtien tavoin harmillisesti avoimeksi. Tukholmassakin asui ihmisiä, jotka elättivät itseään kansanparantajina ja tietäjinä, joten kirjoittajan puhuttama velho olisi voinut olla yksi heistä – sikäli kuin kohtaamista koskaan edes tapahtui.¹³

Näin siis kuvataan väitettyä outoa tapahtumaa. Kirjoitus on päivätty Tukholmassa, mutta päiväys ilmoitetaan arvoituksellisessa muodossa 10. huhtikuuta 1669/1670. Mahdollisesti ajatuksena on ollut se, että itse teksti on vuodelta 1669 mutta painettu Lontoossa vuonna 1670 kuten teoksen nimiösivulla ilmoitetaan. Itse kertomuksessa väitetään, että paholaisen vierailu Strixbourgissa olisi tapahtunut 8. maaliskuuta kuuluvaa vuotta.

Väitetystä tapahtumasta ei – tietenkään – ole merkkejä Oulun kaupungin raastuvanoikeuden tuomiokirjoissa, joskin vuoden 1669 pöytäkirjat puuttuvat täysin. Seuraavan vuoden pöytäkirjat ovat tallella, eikä niissä ole mitään viittausta siitä, että ainakaan 8. maaliskuuta 1670 olisi tapahtunut mitään kaupunkiyhteisöä kuohuttavaa.¹⁴

Kirjoittaja

Kirjoitus siis alkaa mielikuvituksellisesti, mutta siirtyy loppua kohti käsittelemään uskontopoliittikkaa. Siksi sitä voi pitää tyylilajiltaan pamflettina, siis kannanottona yhteiskunnallisiin tapahtumiin. 1600-luvun jälkimmäisellä puoliskolla Englannissa pamfletit olivat vakiintunut ja suosittu tapa yrittää vaikuttaa yleiseen mielipiteeseen. Pamfletteja painettiin ja levitettiin suurissa kaupungeissa, etenkin Lontoossa, ja niiden lukijakuntaan kuuluivat myös alempisäätöiset, koska painokirjaimia oli helpompi lukea kuin käsinkirjoitettua kirjoitusta.¹⁵ Käsillä olevan kirjoituksen tavoin monet pamfletit laadittiin varoituksiksi, ja varoitusta tai huomautusta tarkoittava latinan *caveat*-sana oli yleinen niiden otsikoissa.¹⁶

¹² *A caveat to conventiclers*, 9.

¹³ Marko Lamberg, *Noitaäiti. Malin Matsintyttären tarina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2019, 157–172.

¹⁴ Oulun raastuvanoikeuden tuomiokirja 1660–1681 (u:4), 14.3.1670, Kansallisarkisto, Digitaaliarkisto (<http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=11742560>).

¹⁵ Joad Raymond, *Pamphlets and Pamphleteering in Early Modern Britain*. Cambridge University Press, Cambridge 2003, 17–26, 90–92.

¹⁶ Tämä ilmenee mm. Early English Books Online -tietokannasta samoin kuin Università Cattolica del Sacro Cuoren kirjastotietokannasta osoitteessa http://www.opac.unicatt.it/search~S1*eng/?searchtype=t&searcharg=caveat.

Pamfletin laatija ja tausta samoin kuin sen kustantaja jäävät arvoituksiksi, sillä nimiösivulla mainitaan vain painovuosi ja painopaikka eli 1670 ja Lontoo. Kustantajan ja kirjapainon omistajan nimeä ei siis ole mainittu. Ei ole varmaa, että painopaikka ja -vuosi olisivat todella ne, mitä ilmoitetaan, joskaan mitään erityistä syytä tällaisen kirjoituksen kohdalla ei olisi ollut väärentää juuri ne tiedot.

Kirjoituksen loppuun on painettu *J. P.* eli kirjoittajan väitetyt initiaalit. Kirjoittajan kuvataan otsikossa olevan Tukholmassa asuva englantilainen herrasmies. Se on aivan mahdollista, sillä 1600-luvun jälkipuoliskolla Tukholma oli kansainvälinen metropoli, jossa kävi ja asui useiden kansallisuuksien ja kieliryhmien edustajia, myös yksittäisiä brittejä.¹⁷ Moni muukin 1600-luvun lopun samoin kuin vuosisadan alkupuolen ja seuraavan vuosisadan alun pamfletti on varustettu samoilla initiaaleilla¹⁸. Mahdollisesti tarkoilla tekstin rakennetta koskevilla koneavusteisilla analyyseillä voisi selvittää, onko niistä jokin tai useampi peräisin siltä kirjoittajalta, joka on kirjoittanut tässä puheena olevan pamfletin. Tosin sellaisen analyysin pitäisi sisältää kaikki muutkin suurin piirtein tältä ajankohdalta säilyneet englanninkieliset pamfletit, sillä ei ole varmaa, oliko kirjaimilla *J* ja *P* mitään yhteyttä niiden kirjoittajan todelliseen nimeen. Kirjoittaja on myös voinut käyttää eri initiaaleja tai eri nimiä, jos hän julkaisi muitakin kirjoituksia.

Kertomus esitetään kirjeen muodossa ja osoitetaan nimettömäksi jäävälle lontoolaiselle, jota luonnehditaan arvohenkilöksi ja joka on hänelle osoitetusta Sir-tittelistä päätellen mies kuten kirjoittajakin.

Säilyneitä kappaleita on ainakin kolme, joita säilytetään Bodleian Libraryssä Oxfordissa, Bayerische Staatsbibliothekissa Münchenissä ja Zentralbibliothekissa Zürichissä.¹⁹ Painotuotteen vähäinen säilyvyys ei itsessään todista pamfletin vähäisestä levinneisyydestä tai vaikuttavuudesta. Pamfletti lienee silti jäänyt vähälle huomiolle päätellen siitä, että sitä ei mainita Britannian uskontopolitiikkaa eikä Suomi-kuvaakaan koskevassa tutkimuskirjallisuudessa.

Englanninkielisen pamfletin kulkeutumisen syistä ja tavoista saksankieliseen maailmaan voidaan esittää lukemattomia arveluita, mutta ilmeisesti asiaan ovat vaikuttaneet varhaismodernin ajan eurooppalaisen sivistyneistön matkailu ja kirjalli-

¹⁷ Steve Murdoch, *Network North. Scottish Kin, Commercial and Covert Associations in Northern Europe, 1603–1746*. Brill, Leiden 2006, 141, viite 75; Steve Murdoch, ”Community, Commodity and Commerce. The Stockholm-Scots in the Seventeenth Century”. *British and Irish Emigrants and Exiles in Europe, 1603–1688*. Toim. David Worthington. Brill, Leiden 2010, 57–58; Gelina Herlaftis, Olga Katsiardē-Hering ja Victor N. Zakharov, *Merchant Colonies in the Early Modern Period*. Pickering & Chatto, London 2012, 21–22.

¹⁸ *Catalogus Librorum Impressorum Bibliothecae Bodleianae in Academia Oxoniensi* III. Academia Oxoniens, Oxford 1843. Ks. myös WorldCat-tietokannan tiedot JP-lyhenteen esiintymisestä (<http://worldcat.org/identities/lccn-n83124587>).

¹⁹ Säilyvyystiedot ovat peräisin WorldCat-tietokannasta (<https://www.worldcat.org>). EEBO-tietokannan digitoitu versio perustuu Bodleian Libraryn kappaleeseen.

suuden ylijalaisuus.²⁰ Kirjoittajan Oulusta käyttämät nimimuodot Strixbourg ja Oulenstadt vivahtavat saksaan, mikä antaa ymmärtää, että hän osasi myös saksaa edes jossain määrin. Oulenstadt-nimen alkuosa voi puolestaan olla kaupungin suomalaisen ja ruotsalaisen nimimuodon yhteensulautuma. Se viittaisi siihen, että kirjoittajalla oli jonkinlainen kosketus Ruotsin suomenkieliseen väestöosaan. Kirjoittaja toteaa käyneensä keskusteluja usean silminnäkijän kanssa ja saaneensa lisää todisteita kirjallisten viestien myötä.

Jos kirjoittaja todella oli Tukholmassa oleskeleva englantilainen ja kertomus oli tarkoitettu todesta otettavaksi, hän on voinut saada tietonsa Oulusta ja muualta Suomesta Tukholmaan saapuneilta suomalaisilta kauppiailta, talonpojilta ja merimiehiltä tai Skeppsholmenin laivastotukikohtaan värvätyiltä suomalaisilta tai vaihtoehtoisesti heidän kanssaan asioineilta tukholmalaisilta tai Perämeren alueella vierailleilta tukholmalaisilta kauppiailta ja muilta siellä käyneiltä ruotsalaisilta. Ehkä joistakuista oli hauskaa syöttää Suomen asioista kyselevälle ulkomaalaiselle pajunköyttä. 1600-luvun Euroopassa englantia ei ollut mikään yleiskieli, joten jos kirjoittaja oli suoraan tekemisissä suomalaisten kanssa, kommunikointi tapahtui todennäköisesti ruotsiksi, jota kirjoittaja Tukholmassa asuvana oli varmaankin oppinut edes jossain määrin – jos hän siis ylipäänsä oli olemassa. Mutta kirjoittaja antaa ymmärtää, että hänellä oli useita informanteja, ja on epätodennäköistä, että useat suomalaiset olisivat toisistaan riippumatta saaneet päähänsä kertoa samansuuntaista tarinaa.

Kirjoituksen sisällön ja tyylin perusteella kirjoittaja ei vaikuta erityisen herkkäuskoiselta, vaan kyseessä oli mitä ilmeisimmin mies, joka oli hankkinut vähintäänkin kohtuullisen määrän kirjasivistystä ja tietoa Euroopan asioista: hän tiesi Michelangelon Vatikaaniin maalaamasta vaikuttavasta freskosta samoin kuin katolisen kirkon sisäisistä fraktioista ja osasi yhdistää paholaisen juonikkaat puheet Ateenan filosofeihin ja sofisteihin. Käsitellessään mahdollisuutta, että paholaisen sapelein ja turbaanein varustautuneet henkivartijat olivat turkkilaisia, kirjoittaja viittaa Kreetaan ja Candian kaupunkiin, jota osmanivaltakunnan sotajoukot olivat piirittäneet ja joka nykyisin tunnetaan nimellä Iraklion. Tässä kirjoittaja toi esiin ajankohtaisten asioiden tietämyksensä, sillä vuonna 1648 alkanut pitkä piiritys päättyi vasta syksyllä 1669 – se saattoi siis olla vielä käynnissä kirjoituksen väitettynä laatimisaikana.²¹

Myös ajatus paholaisen kulkuetta esittävän kuparikaiverruksen teettämisestä viittaa verrattain vauraaseen ja sivistyneeseen taustaan. Eri maailmankolkkia tehtiin 1600-luvulla tunnetuksi paitsi karttojen myös paikallisia oloja ja tapahtumia esittävien kuparikaiverrusten avulla; niistä Ruotsia ja Suomea koskien on tunnetuin tietysti Erik Dahlbergin hahmottelema ja useiden kaivertajien piirtämä *Suecia antiqua et*

²⁰ Pramod K. Nayar, ”The Transnational Early Modern”. *The Sixteenth Century Journal*, vol. 50, 1, 2019, 134–140.

²¹ Eleni Thalassinou, Costas Tsiamis, Effie Poulakou-Rebelakou ja Angelos Hatzakis, ”Biological Warfare Plan in the 17th Century. The Siege of Candia, 1648–1669”. *Emerging infectious diseases*, vol. 21, 12, 2015, 2148–53 (doi:10.3201/eid2112.130822).

hodierna, jossa on ikuistettu Suomenkin maisemia.²² Ouluun marssinutta pirullista kulkuetta esittävää kuparikaiverrusta tai siihen pohjautuvia kuvia ei kuitenkaan tietävästi ole olemassa.

Selvimmän sivistyneestä taustasta kertovat kirjoituksen tyyli, huoliteltu kieliasu ja tekstissä käytetyt termit kuten *atheism*, *doctrine* ja *liberty of conscience*. Kirjoittaja lienee ollut todennäköisemmin maallikko kuin hengenmies, sillä selonteossa ei ole ainuttakaan viittausta Raamattuun ja Jumalaankin viitataan vain kerran ja silloinkin epäsuorasti käyttäen ilmausta *Justice*.²³ Kirjoittajan väitetty vierailu velhon luona mahtui sekin 1600-luvun opillista sivistystä saaneen herrasmiehen kokemuspiiriin, vieläpä aikakauden mittapuiden mukaan sovinnaisella tavalla. Vaikka tiede ja uskonto olivat eriytyneissä Euroopassa, 1600-luvun oppineet samoin kuin vielä valistusajan tiedemiehet tunsivat kiinnostusta myös magiaa ja yliluonnollista kohtaan. Magia kietoutui vielä pitkään tieteen osaksi.²⁴

Kirjoituksen yhteydet noituushysteriaan

Väitetyllä kirjoitushetkellä monet todella uskoivat pahalaisen riehuvan Ruotsin valtakunnassa, mutta oikeastaan päinvastaisella suunnalla kuin kirjoittaja antaa ymmärtää: Pohjanlahden länsipuolella. Lähellä Norjan vastaista rajaa Härjedalenissa puhkesi vuonna 1668 hysteria, kun ihmiset alkoivat pelätä noitia. Aikaisemmin noitia oli pelätty ja vihattu siksi, että heidän uskottiin voivan tuottaa toisille onnettomuuksia ja kaikenlaista pahaa, mutta nyt pääasiallinen huoli koski sitä, että noitien väitettiin kaappaavan mukaansa muita ihmisiä ja varsinkin nukkuvia lapsia. Noitien uskottiin vievän kaappaamansa ihmiset Blåkullaan, missä he joutuivat osallistumaan perverssejäkin sävyjä saaviin pitoihin pahalaisen, noitien ja kaikenlaisten demonien kanssa. Blåkulla-hysteria riehui Ruotsin pohjois- ja keskiosissa vuosina 1669–1676, mutta Tukholman se saavutti laajamittaisesti vasta keväällä 1675 eli viisi tai kuusi vuotta kirjoitusajankohtaa myöhemmin. Kuningas ja valtaneuvosto olivat kylläkin perillä asiasta jo sitä ennen, ja tietoja tihkui myös tavallisten kaupunkilaisten keskuuteen Tukholmaan muuttavien ja siellä käyvien mukana.²⁵ Suomessa Blåkulla-uskomukset

²² Tarkasteltavissa Kungliga biblioteketin ylläpitämässä tietokannassa osoitteessa <https://suecia.kb.se>.

²³ *A caveat for conventiclers*, 7.

²⁴ Allison Coudert, *Religion, Magic, and Science in Early Modern Europe and America*. Praeger, Santa Barbara 2011, xxiii–xxiv; Michael Hunter, *The Decline of Magic. Britain in the Enlightenment*. Yale University Press, New Haven & London 2020, 15, 142.

²⁵ Lamberg 2019, 80–99. Vuosien 1668–1676 noituushysteriasta Ruotsissa yleisesti ks. Bengt Ankarloo, *Trolldomsprocesserna i Sverige*. Nordiska bokhandeln, Stockholm 1971.

näkyivät vähäisemmässä määrin, eniten Ahvenanmaalla ja paikoitellen maan muissa läntisissä osissa.²⁶

Jos kirjoitus laadittiin Tukholmassa 10. huhtikuuta 1669, ajankohta oli niin aikainen, ettei väitetyllä englantilaisella vieraalla välttämättä ollut tietoa pohjoisen tapahtumista. Näin ollen kuvaus on saattanut syntyä Blåkulla-hysteriasta irrallisena ja pelkästään Suomeen liitettyjen mielikuvien ja huhujen inspiroimana. Mutta ei ole lainkaan varmaa, että kirjoitus laadittiin keväällä 1669. Päiväys on monitulkintainen – ehkä kirjoitus syntyikin vasta vuonna 1670. Tai myöhemminkin, sillä tekstiin painettua vuosilukua ei voi varmentaa mistään. Vuonna 1670 tieto Ruotsin paholaisongelmasta ja laajamittaisista noituusoikeudenkäynneistä oli joka tapauksessa saavuttanut jo Keski-Euroopan tai ainakin sikäläistä oppineistoa, kuten ilmenee kuuluisasta vuonna 1670 julkaistusta saksalaisesta kuparikaiverruspiirroksesta, jossa kuvataan Blåkulla-uskomuksia, pohjoisia noituusoikeudenkäyntejä ja niiden yhteydessä langetettuja tuomioita.²⁷

Jos Lontoossa painettu kirjoitus pohjautui huhuihin Pohjois-Ruotsissa levinneistä kuvitelmista lapsia kaappaavista noidista, kirjoittajan valitsemalle Strixbourg-nimelle voidaan esittää vaihtoehtoinenkin, noituushysteriaan yhdistyvä nimi. Antiikin roomalaiset olivat käyttäneet *strix*-nimitystä paitsi pöllöstä myös viitatessaan demoniseen yölintuun, joka ravitsi itseään lasten lihalla.²⁸ Samasta sanasta johdettu *striga* tarkoitti puolestaan noitaa, vampyyrin kaltaista naispuolista demonia tai painajaisolentoa.²⁹ Strixbourgia ei kuitenkaan kuvata mitenkään poikkeuksellisena kaupunkina, vaan se saa toimia pelkkänä taustana paholaisen ilmestymiselle.

Pamfletin fantastisten elementtien vuoksi on mahdollista, ettei kirjoitusta laadittu Tukholmassa, vaan kokonaan Englannissa. Kenties kirjoittaja ei koskaan edes käynyt Tukholmassa tai koko Ruotsin valtakunnassa, vaan maininta Tukholmassa asuvasta englantilaisesta herrasmiehestä oli pelkkä keino esittää kirjoitus jonkun toisen ja vieläpä lähempänä väitettyjä tapahtumia asuvan kirjoittamaksi. Kun tieto Blåkulla-hysteriasta saavutti Englannin, ehkä joku vilkkaalla mielikuvituksella varustettu kynäniekka sai päähänsä kirjoittaa niihin liittyvän, mahdollisesti satiiriksikin tarkoitettun jutuntyngän. Hän siirsi tietoisesti tai vahingossa tapahtumat Pohjois-Ruotsista Suomeen, johon oli perinteisesti liitetty mitä mielikuvituksellisimpia elementtejä.

²⁶ Antero Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset. Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640–1712)*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1969, 84, 201, 221, 251, 268, 271–288, 290–309, 317.

²⁷ *Abbildung dess abscheulichen Hexenwercks, und unerhörten Feufflichen verführung im Königreich Schweden, fñrmemlich aber bey den Inwohnern dess Dorffs Mohra vorgangen. Im Jahr 1670*. Digitoituna mm. Kungliga biblioteketin kokoelmassa osoitteessa <https://libris.kb.se/bib/17845795>.

²⁸ Erika Zimmermann Damer, *In the Flesh. Embodied Identities in Roman Elegy*. University of Wisconsin Press, Madison 2019, 214.

²⁹ Jonathan Durrant ja Michael D. Bailey, *Historical Dictionary of Witchcraft*. 2. painos. Scarecrow Press. Lanham, Md. 2012, 186–187.

Varhaismodernin Englannin sivistyneistö mielsi taikauskon rehottavan maaseudulla³⁰, mutta pamfletin kirjoittaja pani vielä paremmaksi ja sommitteli tapahtumat sivistyneen Euroopan laitamille.

Pamfletti etnisten ja kulttuuristen mielikuvien kuvastajana

Olipa totuus väitetyistä Tukholmassa asuvasta kirjoittajasta mikä tahansa, todennäköistä on, että Oulu valikoitui tapahtumapaikaksi sen nimen herättämien mielikuvien vuoksi. ”Pöllökaupunki” tai ”Noitalinna” oli luonteva näyttämö paholaisen vierailulle. Samoin Suomen valinta tapahtumapaikaksi samoin kuin väite koko Suomen joutumisesta paholaisen valtapiirin osaksi todennäköisesti kuvastaa vanhoja yleiseurooppalaisia käsityksiä Suomesta epäkristillisenä maankolkkana. Tuo ajatushan esitettiin tiettävästi ensimmäisen kerran noin viisisataa vuotta vanhemmassa asiakirjassa, paavi Aleksanteri III:n bullassa vuodelta 1171. Siinä todetaan suomalaisten olevan alttiita luopumaan kristinuskosta ja olevan sen vuoksi ”kaksinkertaisesti helvetin lapsia” (*illis se duplo filios gehennæ*).³¹ Englantilainen kirjoittaja toteaa samansuuntaisesti jo kertomuksensa ensimmäisessä virkkeessä suomalaisten ottaneen paholaisen vastaan ja tunnustaneen sen ylivallan. Toisessa kohdassa, kuvatessaan paholaisen ulkonäköä, hän antaa ymmärtää, että suomalaiset olisivat tottuneet näkemään paholaista useamminkin: ”Jotkut, jotka olivat nähneet sen aikaisemminkin, sanovat, että sen kasvot eivät olleet silloin yhtään niin kammottavat kuin ne olivat tavallisesti”.³² Lisäksi, kuten yllä on jo todettu, hän esittää Suomen olevan kirottua maa, joka ei sovi kristityille.

Yleiseurooppalainen Suomi-kuva ei kuitenkaan ollut 1600-luvulla yksinomaan synkkä: muiden muassa Sebastian Münster, Olaus Magnus ja Martin Zeiller olivat kulttuurimaantieteellisissä teoksissaan kuvanneet Suomea ja sen asukkaita neutraalissa ja myönteisessäkin valossa, normaalina osana muuta Eurooppaa.³³ Myös englantilaisella kirjoittajalla näyttää olleen joitain oikeansuuntaisia perustietoja Suomesta: herttuakuntaa tarkoittava *duchy*-termi kertoo hänen olleen perillä siitä, että Suomi voitiin hahmottaa omaksi hallinnolliseksi kokonaisuudekseen Ruotsin valtakunnan sisällä, ja hänellä oli myös tieto siitä, että Oulu oli yksi Suomen kaupungeista. Kir-

³⁰ Jonathan Barry, *Witchcraft and Demonology in South-West England, 1640–1789*. Palgrave Macmillan, London 2011, 270; Peter Elmer, *Witchcraft, Witch-hunting, and Politics in Early Modern England*. University Press, Oxford 2016, 32.

³¹ *Diplomatarium Fennicum* 24 (<http://df.narc.fi/document/24>).

³² *A caveat for conventiclers*, 4: ”some that had formerly seen him, say, that his visage then was nothing so horrible as it used to be at other times”.

³³ Sebastian Münster, *Cosmographia*. Basel 1544; Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus*. Roma 1555; Martin Zeiller, *Neue Beschreibung der Königreiche Schweden und Gothen auch dess Grossfürstenthums Finland ein- und zugehöriger Landschaften*. Ulm 1647.

joittaja tiesi myös Suomen monia Euroopan maita kylmemmästä ilmastosta, ja hänellä oli joitain tietoja Suomen varhaisesta kaivosteollisuudestaakin, joskin maininta väitetyistä rikki- ja arsenikkikaivoksista oli hänelle keino esittää Suomi paholaiselle otollisena maankolkkana.

On mahdollista, että pamfletin kirjoittaja tiesi Oulun sijainnin edes summittaisesti. Lontoosta ja jo Tukholmasta katsottuna Oulu sijaitsi paitsi kaukana pohjoisessa myös tuonpuoleisen äärellä: paholainen ja helvetti on eurooppalaisessa perinteessä yhdistetty pohjoiseen, pakkasen ja pimeyden ilmansuuntaan.³⁴ Oulun valintaa paholaisen vierailukohteeksi voi selittää myös Lapin läheisyys. Olaus Magnus oli esitellyt muun Pohjolan ohella myös Lappia ja Lapin asukkaiden alkukantaisia tapoja, kun hän julkaisi eurooppalaiselle yleisölle tarkoitetun laajan teoksensa *Historia de gentibus septentrionalibus*. Teos julkaistiin ensimmäisen kerran Roomassa vuonna 1555, ja ensimmäinen siitä tehty englanninkielinen käännös ilmestyi vuonna 1658.³⁵ Lapin pakanallisiksi kuvattuja asukkaita oli jo aikaisemminkin käsitelty Olaus Magnukseen viitaten englanninkielisissä teoksissa.³⁶ Olaus Magnuksen kuuluisassa kartassa, *Carta marina septentrionalikessa* vuodelta 1539, Oulu eli ”Vla” sijaitsee ”Ighian” eli Iin tavoin aivan ”Lappia Orientaliksen” reunalla. Kartassa on runsas kuvitus, ja pohjoisempana nähdään paitsi ihmisiä kokoontuneina pakanallisiin palvontamenoihin myös suuri joukko ratsu- ja jalkasotilaita aseineen. Ei ole mahdotonta, että myös Lappia koskeva kirjallisuus ja *Carta marinakin* ovat antaneet innoitusta pamfletin kirjoittajalle. Saksalaissyntyinen Johannes Schefferus julkaisi Lappia käsittelevän latinankielisen *Lapponia*-teoksensa vuonna 1673. Kirja ilmestyi siis pamfletin jälkeen. Englantia puhuvassa maailmassa oli kuitenkin todennäköisesti jo aikaisempaa kiinnostusta Lappia ja sen asukkaita kohtaan päätellen siitä, että englanninkielinen käännös ilmestyi jo seuraavana vuonna.³⁷

Pamfletista välittyvää Suomi-kuvaa voi luonnehtia toiseuttavaksi ja jopa tuonpuoleistavaksi. Toiseuttamisella tarkoitetaan asioiden, yksilöiden ja ihmisryhmien esittämistä omasta normijärjestelmästä poikkeavina, tavallisesti kielteisessä valossa; tuonpuoleistamisessa paikkoihin ja tiloihin liitetään piirteitä, jotka erottavat ne

³⁴ Russell 1984, 69–71.

³⁵ *A compendious history of the Goths, Svvedes, & Vandals, and other northern nations written by Olaus Magnus*. J. Streater, London 1658.

³⁶ Esim. *A briefe description of the whole world Wherein is particularly described all the monarchies, empires and kingdoms of the same, with their academies. As also their severall titles and situations thereunto adioyning. Written by the most Reverend Father in God, George, late Arch-bishop of Canterbury*. T. H., London 1636. Teoksesta oli useita painoksia.

³⁷ *The history of Lapland wherein are shewed the original, manners, habits, marriages, conjurations, &c. of that people. Written by John Scheffer, professor of law and rhetoric at Upfal in Sweden. At the Theater in Oxon, Oxford 1674.*

Myös Olaus Magnuksen *Carta marina* vuodelta 1539 on saattanut ruokkia pamfletin kirjoittajan mielikuvitusta. Olaus Magnus kuvitti Lapin pakanoilla ja sotajoukoilla ja sijoitti Oulun ("Vlo") aivan Lapin porteille. Detalji Uppsalan yliopiston kirjaston hallussa olevasta kartasta (alvin-record:91841).

omasta ja tutusta elinpiiristä ja vaikuttavat poikkeavilta ja yliluonnollisiltakin.³⁸ Mutta siinä, missä pamfletti selvästi tuonpuoleistaa Suomea (ja mahdollisesti Lappiakin), se ei suoraan kuvaa suomalaisia omana kulttuurisena ryhmänään. Heistä ei edes puhuta suomalaisina minkään etnonyymien kuten *finn*-sanavien avulla, vaan he esiintyvät pelkästään Suomen herttuakunnan ja Strixbourgin sekä kaupunkia ympäröivän maaseudun asukkaina. Koska Lappiakaan ei mainita, kirjoitus ei myöskään puhu lappalaisista eikä saamelaisista. Pamfletissa esiintyvät pohjoiset asukkaat ovat nimetöntä massaa, statisteja ja kokijoita. Kuvauksessa seurataan heidän kollektiivisia mielenliikkeitään eli uteliaisuuden ja pelon tunteiden vuorottelua heidän yrittäessään ymmärtää outoa näkyä. Suomalaisten toimijuus rajoittuu kertomuksessa pitkälti katseluun, kummasteluun ja kauhisteluun. Rivien välistä kertomus kuitenkin välittää käsityksen, että suomalaiset kävivät keskusteluja paholaista saattavien sotilaiden kanssa ja että he olivat jälkeensä aktiivisia kertomaan siitä, mitä paholaisen vierailun aikana oli tapahtunut. Lisäksi kirjoittaja käyttää heitä tai ainakin joitakuita heistä esimerkkeinä maallikoista, jotka harjoittavat luvatta hartautta.

Kuvauksessa kohdataan Suomen asukkaiden ohella myös kahden muun kulttuurisen tai etnisen ryhmän jäseniä eli turkkilaisia ja irlantilaisia. Kirjoittaja arvelee paholaisen henkivartijoita turkkilaisiksi, koska heillä oli sapeleita ja koska jotkut silminnäkijät olivat sitä mieltä, että heillä oli turbaani päässään. Identifiointiehdotus perustuu siis stereotyyppisiin ryhmätuntemerkkeihin. Tosin kirjoittaja kertoo jättävänsä tulkinnan avoimeksi.³⁹ Paholaisen jalkaväki onkin ainoa ryhmä, jota kirjoittaja kuvailee selkeiden kulttuuristen tuntemerkkien kautta: sotilaat juovat viskiä, ovat pukeutuneita pitkiin housuihin ja ”puhuvat paljon kurkullaan”. Kuvauksen täytyy pohjautua kirjoittajan mielikuviin irlantilaisista – uuden ajan alun englantilaisilla olikin keskiajalta juontavia stereotyyppisiä käsityksiä irlantilaisten ja muidenkin Brittein saarten kelttiläisiin kansanryhmiin kuuluvien väestöjen kulttuurisesta alemmuudesta.⁴⁰

Anglosaksista ylemmydentuntoa kuvastanee toteamus, että sotilaat olivat ”hyvin taikauskoisia ja herkkäuskoiisia, sillä niiden käytös toi esiin, että ne olivat innoissaan päästyään pois soiltaan ja metsistään ja ne olivat saapuneet tänne turhamaisina toiveenaan saada ylennys, joskin jotkut niistä näyttävät puhuvan oudosti

³⁸ Frog, ”Otherworlding. Othering Places and Spaces through Mythologization”. *Signs and Society* 8:3, 2020, 454–471; Frog, ”Tuonpuoleistaminen. Paikkojen ja tilojen toiseuttaminen mytologisoimalla”. *Tuolla puolen, siellä jossakin. Käsityksiä kuvitelluista maailmoista*. Toim. Ulla Piela ja Petja Kauppi. Kalevalaseuran vuosikirja 99. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2020, 44–59.

³⁹ *A caveat for conventiclers*, 3.

⁴⁰ Joep Leerssen, ”Wildness, Wilderness, and Ireland: Medieval and Early-Modern Patterns in the Demarcation of Civility”. *Journal of the History of Ideas*, vol. 56, 1, 1995, 25–39; Murray G. H. Pittock, *Celtic Identity and the British Image*. Manchester University Press, Manchester 1999, 20–60; David Harding, ”Objects of English Colonial Discourse. The Irish and Native Americans”. *Nordic Irish Studies*, vol. 4, 2005, 37–60.

ikään kuin ne olisivat pudonneet taivaasta.”⁴¹ Kuvauksen irlantilaiset sotamiehet toimivat vastakohtina kultivoituneelle englantilaiselle. Ilmeisesti kirjoittajan mielestä juuri sellaiset kulttuuriset toiset soveltuivat turkkilaisten ja Suomen asukkaiden lisäksi rekvisiitaksi maan päälle nousseelle paholaiselle.⁴² Kertomuksen jännittävästä ja huvittavistakin elementeistä huolimatta pamfletin kirjoittajan tarkoituksena ei varmastikaan ollut pelkästään viihdyttää yleisöään, vaan hänellä oli sille varsin tarkkaan mietitty sanoma.

Kirjoituksen uskontopoliittiset ulottuvuudet

Kirjoitus on selkeistä etnisistä stereotyyppioistaan huolimatta liitettävissä myös Englannin yhteiskunnallisiin oloihin ja varsinkin maan uskontopoliittikkaan. Kirjoituksen otsikko ei ole muotoiltu varoitukseksi Suomeen matkustaville vaan konventikkeleihin eli virallisen seurakuntaelämän ulkopuolella järjestettäviin hartaudenharjoitustilaisuuksiin osallistuville. Englannin kirkko ja maallinen esivalta yrittivät estää maallikoiden omaehtoiset uskonnolliset tilaisuudet, ja siinä tarkoituksessa kruunu antoi vuonna 1664 konventikkeliasetuksen, joka uudistettiin kuusi vuotta myöhemmin, siis samoihin aikoihin kuin kirjoitus paholaisen Oulun-vierailusta julkaistiin. Kaikki yli viiden hengen uskonnolliset tilaisuudet olivat kiellettyjä, jos ne järjestettiin muuten kuin anglikaanisen kirkon pappien johdolla ja jos läsnä oli muita kuin saman perheen jäseniä. Laittomaan uskonharjoitukseen syyllistyneille voitiin langettaa sakkorangaistus, jonka suuruus kasvoi mitä vauraammasta ja ylhäisemmästä yksilöstä oli kyse.⁴³ Myös Ruotsin valtakunnassa esivalta antoi herätysliikkeiden leviämistä estääkseen samankaltaisen säädöksen, joka tunnetaan vuoden 1726 konventikkeliplakaattina.⁴⁴

Kirjoituksesta välittyvä käsitys siitä, että konventikkelit ovat epäsuotava ilmiö. Kirjoittajan mielestä eriseuraiset (*non-conformists*) päätyvät helvettiin ikään kuin

⁴¹ *A caveat for conventiclers*, 4: ”for they were great drinkers of Usquebaugh, wore long Trousers, and their Speech was much in the Throat: besides, those that conversed with them, say, that for ought they can understand by them, they were very superstitious, and easie of belief; for they do in a manner acknowledge, that they were Spirited out of their Bogs and Woods, and transported hither with vain hopes of preferment: though some of them seem to talk odly, as if they had dropt out of the Skie”.

⁴² Kulttuurisen toisen käsitteestä ks. esim. Richard Shusterman, ”Understanding the Self’s Others”. *Cultural Otherness and Beyond*. Toim. Chhanda Gupta ja Debip Rasad Chattopadhyay. Brill, Leiden 1998, 107–114.

⁴³ Anthony Fletcher, ”The Enforcement of the Conventicle Acts 1664–1679”. *Studies in Church History*, 21, 1984, 235–246.

⁴⁴ Martti Ruuth, ”Konventikkeliplakaatista ja sen käytäntöön soveltamisesta Suomessa”. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja*, XV–XVIII, 1925–1928. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 1936, 145–163.

”paistipannusta tuleen” (*out of the Frying-pan into the fire*).⁴⁵ Hän myös väittää paholaisen harjoittavan lahjojaan yksityisissä hartaudenharjoitustilaisuuksissa. Selostukseen sisältyykin episodi, jossa paholainen osallistuu luvattomaan uskonharjoitustilaisuuteen – tosin häiriten sitä. Paikkana on Strixbourgin lähellä sijaitseva lato, jonne paholainenkin saapuu. Kuvauksen kärki jää kuitenkin epäselväksi – ainakaan kirjoittaja ei väitä, että konventikkelit olisivat saatananpalvontaa. Kirjoittaja ei myöskään varsinaisesti tuomitse konventikkeleita. Mutta hän luonnehtii hartaustilaisuuteen osallistuneita ”onnettomiksi raukoiksi” (*poor wretches*), joskin luonnehdinta näyttää koskevan heidän aikaisempaa pelästymistään paholaisen kulkueen takia eikä niinkään heidän uskonnollista harhaoppisuuttaan. Kirjoittaja arvelee kokoontujien kauhistuneen sitä, että paholaisen ilmaantuminen enteilisi Tuomiopäivän koittamista.⁴⁶

Kun paholainen sitten näkymättömänä tarttuu puhujaan ja lennättää tämän ilmaan, kirjoittaja tulkitsee muiden läsnäolijoiden kauhistuneen ja päättäneen kokouksensa ennen muuta siksi, että he potivat huonoa omaatuntoa ja tulkitsivat ilmaan temmatun puhujan joutuneen Kaikkivaltiaan langettaman tuomion kohteeksi.⁴⁷ Tästäkään kohtaa kirjoittaja ei varsinaisesti tuomitse konventikkeleita eikä suorasanaisesti väitä, että huono omatunto johtuisi luvattomasta uskonharjoituksesta. Kirjoittaja ei myöskään esitä selkeää kantaa paholaisen motiiveihin eikä varsinkaan siihen, miksi se häiritsisi toimintaa, joka loi hajaannusta valtionkirkon sisälle.

Hän tosin arvelee sen keskeyttäneen hartaudenharjoituksen joko sen vuoksi, että se katsoi puhujan olevan itselleen kuuluvalla paikalla, tai sitten se piti puhujan sanomaa muuten vain vastenmielisenä.

Latoepisodin välittämä mielikuva ihmisille ja etenkin valtionkirkosta erkaantuneille harhaoppisille ilmestyyvästä ja sekaannusta kylvävästä paholaisesta esiintyi muuallakin 1600-luvun englantilaisessa pamflettiperinteessä, ja se tavataan saarnaperinteestäkin. Oltuaan reformaation jälkeen oppineiden mielestä pikemminkin pelkkää mielentilaa liikuttava näkymätön voima paholainen muuttui aktiiviseksi toimijaksi, jollainen se oli ollut keskiajallakin.⁴⁸

Tämän jälkeen kirjoitus siirtyy ruotimaan paholaisen ambitiesiä katolisen kirkon sisällä ja sen epäonnistunutta yritystä päästä paaviksi.⁴⁹ Katolinen kirkko oli reformaation myötä eriytynyt anglikaanisen kirkon ja Englannin esivallan hyväksymän yhteiskuntajärjestyksen ulkopuoliseksi elementiksi. Kirjoittaja toiseuttaa katolilaisuutta kohdassa, jossa hän käyttää muotoilua ”kristillinen tai katolinen” (*Christian*

⁴⁵ *A caveat for conventiclers*, 6.

⁴⁶ *A caveat for conventiclers*, 7: ”poor wretches, (frighted perhaps with the horrid face of things, and apprehension of the day of Judgement’s approach)”.

⁴⁷ *A caveat for conventiclers*, 7.

⁴⁸ Elmer 2016, 179–180, 240, 264, 282, 297. Ks. myös Robert Muchembled, *A History of the Devil. From the Middle Ages to the Present*. Polity Press, Cambridge 2003, etenkin luvut 1, 2 ja 4.

⁴⁹ *A caveat for conventiclers*, 7–8.

or *Catholick*).⁵⁰ Katolisen kirkon sisäisiä ristiriitoja esittelemällä kirjoittaja ilmeisesti pyrki selittämään, miksi paholainen saattoi yrittää hankkiutua paavin viran kautta valta-asemaan. Mutta kuitenkin kirjoittaja pidättäytyy katolilaisuudenkin suorasanaisesta arvostelusta. Hän ei missään vaiheessa tuomitse paavin johtamaa uskonyhteisöä, vaikka käsittelee sen sisäisiä valtataisteluita sarkastiseen sävyyn ja käyttää katolilaisista puhuessaan *Catholick*-termin ohella myös *Papist*-termiä. Hän ei myöskään suoraan esitä, että konventikkelit saattaisivat luoda Englannin kirkon sisälle samanlaisia fraktioita, vaikka sellainenkin tulkinta voidaan esittää katolilaisuutta koskevan osuuden tarkoituksesta.

Kovasanaisimman arvostelunsa kirjoittaja suuntaa paholaiseen, joka on ”sydämessään murhaaja, varas, elostelija ja tosiaankin omistautunut kaikille paheille ja irstailuille”.⁵¹ Kirjoittajan mielestä sen vaarallisuus piilee siinä, että ihmiset antavat sen puheillaan ja käytöksellään eksyttää itsensä – jo antiikin Ateenassa sen vuoksi, että se esiintyi suurena opettajana. Kirjoitushetken todellisuudessa paholainen käytti kirjoittajan mielestä hyödykseen länsieurooppalaiseen tai ainakin englantilaiseen kulttuuriin pesiytyneitä elementtejä, kuten politikointia, suvaitsevaisuutta, ateismia ja tietysti konventikkeleita.

Suomi-kuva uskontopoliittisen puheenvuoron osana

Kirjoituksessa on useita elementtejä, joita voidaan pitää vieraina varhaismodernin ajan englanninkieliselle anglikaanista uskoa tunnustavalle sivistyneistölle: paholainen, Suomi, turkkilaiset, irlantilaiset, konventikkelit, katolinen kirkko samoin kuin paholaisen esiin nostettava velho. Suomea on selvästi toiseutettu ja suorastaan tuonpuoleistettu. Kaikki pamfletissa esiintyvät asiat olivat kuitenkin osa englantilaisenkin sivistyneistön tietoisuutta: päivittäisen kokemuspäivän ulkopuolella, mutta kuitenkin mukana maailmankuvassa, vastakohtina, vastapuolina ja kulttuurisina toisina. Siten kirjoituksesta voidaan löytää rönsyilystä huolimatta punainen lanka eli erilaisten kulttuuristen toisien kytkeminen yhdeksi vyyhdeksi, jota kultivoitunut englantilainen saattoi hämmästellä – ja myös yrittää ymmärtää.

Vaikka kirjoituksessa käsiteltyjen ilmiöiden pääasiallinen tapahtumaympäristö sijaitsee Suomessa, jota kirjoittaja kuvaa paholaisen vallan tai ainakin valtapyrkimysten alle joutuneeksi kirotuksi maaksi, kuvauksessa ei varsinaisesti tavata suomalaisia etnisenä ryhmänä. Kuvaamista ihmisistä ja ihmisryhmistä kirjoittaja kirjoittaa tarkimmin irlantilaisista, jotka olivatkin maantieteellisesti häntä lähin etninen ryhmä. Heitä käsitellessään kirjoittajan sävy on alentuvan pilkallinen, kun taas ei-kristittyjä turkkilaisia hän kuvaa niukasti ja pidättyväisesti. Hän ei tuomitse katolilaisiakaan,

⁵⁰ *A caveat for conventiclers*, 7.

⁵¹ *A caveat for conventiclers*, 5: ”in his heart a Murderer, Thief, Leacher, and indeed given over to all manner of vice and debauchery”.

vaikka antaakin yhdessä kohdassa ymmärtää, että he olivat kristityn käsitteen ulkopuolella. Suomalaiset puolestaan jäävät kirjoittajan käsittelyssä pelkiksi statisteiksi, mutta heitä kohtaan sävy on neutraali ja sääliväkin heidän pakkaselle ja paholaiselle alttiin elinympäristönsä vuoksi.

Kirjoituksen sisältöön saattoivat vaikuttaa mielikuvat pohjoisesta ja Lapista samoin kuin Ruotsin valtakunnan pohjoisosista kantautuneet tiedot noitien riehunnasta paholaisen käytyreinä, mutta kirjoituksella on selvempi ajallinen ja temaattinen yhteys Englannin eriseuraista hartaudenharjoitusta estämään pyrkineeseen lainsäädäntöön. Jos kertomuksella oli jokin konkreettinen vaikuttamistarkoitus, niin se halusi otsikkonsa mukaisesti varoittaa ihmisiä siitä, että paholainen saattoi kulkea konkreettisesti maan päällä ja yrittää johtaa ihmisiä harhaan. Ateismi, politiikka ja vääristelevä filosofia vilahtavatkin kirjoittajan käsittelyssä.

Kirjoitus oli nimensä mukaisesti tarkoitettu varoitukseksi niille, jotka osallistuivat Englannin kruunun ja valtionkirkon kieltämiin hartaudenharjoitusmuotoihin, mutta kirjoittaja ei halunnut tuomita heitä eikä saarnata heille suorasanaisesti. Yksityiskohtainen ja dramaattinen kuvaus paholaisesta, joka ilmestyy kulkueen kera myyttisen maankolkan jännittävänkuuloiseen kaupunkiin, oli todennäköisesti sepitetty johdannoksi ja kuorrutukseksi, jotta sinänsä yksinkertainen sanoma tavoittaisi yleisönsä pelkkiä kieltoja ja käskyjä paremmin. Mahdollisesti kirjoittaja halusi tavoittaa kirjasivistystä hankkineiden ryhmien ohella myös laajat, jossain määrin lukutaitoiset kansankerrokset. Eloisa ja eriskummallinen tarina auttoi varmasti asian mieleenpainamista. Siten varhaismoderni Suomi-kuva taipui Englannissa käydyin uskontopoliittisen keskustelun osaksi.

Summary: The Devil in Oulu? – Exploiting the Early Modern Image of Finland in English Religion-political Debate

The article analyses a short text, published anonymously in 1670 in London under the title “A caveat to conventiclers being a letter from an English gentleman in Stockholme, to a person of quality in London relating, the manner of the devils appearance in the dutchy of Finland”.

The writing contains a phantastic description of the Devil’s alleged appearance in Finland and his solemn parade to the town of Strixbourg, also called Oulensstadt. The name must refer to Oulu in northern Finland, also spoken of as Uleå stad or Uleåborg in Swedish. The text deals also with the Devil’s activities and it ends by discussing conventicles, that is illegal religious gatherings prohibited by the Anglican Church and the English Crown.

The writing contains a mixture of themes which all can be regarded as part of cultural otherness to a cultivated Englishman devoted to the Anglican faith: the Devil, remote Finland, northern cold climate, strange soldiers which the writer compares with Turks and “wild Irishmen”, the Catholic Church, and naturally also conventicles. As its title implies, the writing was intended as a warning to those who participated in conventicles. The writing was most likely meant as a societal pamphlet. The author, who uses merely the initials *J. P.*, was most likely a relatively well-educated man although not a clergyman based on the contents and the

style. In order to stress the devious character of the Devil, the writer created an exciting story by combining several cultural others and by utilising Finland as the main scene. No doubt the age-long international reputation of Finland as a strange, barbaric and unchristian territory helped his choice. Also the vicinity of Lapland, another mysterious periphery, may have influenced his choice. It is even possible to connect the story to the great witch hysteria which started in the northern parts of the Swedish realm in 1668.

Despite Finland being the main setting, the Irishmen are the only ethnic group of which the author leaves a detailed description – most likely because of the geographical proximity and the stereotypes which the Englishmen had towards them. The author's core message can be found towards the end of the writing. He regards conventicles as harmful activities, but his tone is quite temperate. He focuses on warnings against the Devil's ability of speaking and behaving in ways which make people follow it to damnation. Thus, he regards participants in conventicles – like the inhabitants of Finland – mainly as victims of the Devil and not its allies.